

Formanty słowotwórcze

Autor: Halina Karaś

Formanty słowotwórcze to elementy, które różnią wyraz pochodny od podstawowego (tj. służą do tworzenia wyrazu pochodnego). Funkcję formantów pełnią najczęściej cząstki słowotwórcze (afiksy) występujące przed tematem słowotwórczym (przedrostki, inaczej: prefiksy), np. pa proch, o blednąć, do rozumieć, lub po nim (przyrostki, inaczej: sufiksy), np. nieruch ajda, dalek achny albo spójki (interfiksy) i, y, o występujące między członami wyrazu złożonego, np. dus i miech, kosz o plet. Oprócz formantów prostych mogą występować także formy złożone, np. przedrostkowo-przyrostkowy: przy zielon owaty, ob gęst ny. Nieco rzadziej występują formanty paradygmatyczne – wykładnikiem pochodności wyrazu jest zmiana paradygmatu fleksyjnego (sposobu odmiany), np. pochowa ‘pogrzeb’ ← pochować, barani ← baran, itp. Istnieją też form. alternacyjne, czyli oboczności fonetyczne w temacie słow., np. brzuś ← brzuch. Oboczności tematyczne mogą towarzyszyć także innym wykładnikom → derywacji, np. afiksom. Gwary posługują się na ogół tymi samymi formantami co język ogólny, lecz w sposób nieco odmienny. Mogą się różnić dość znacznie pod względem zakresów formantów, ich produktywności, łączliwości z poszczególnymi tematami, wreszcie ich funkcji. Formantów wyłącznie gwarowych jest stosunkowo niewiele, np. ajka (okrywajka), ich(a) (chwalich, skrobicha), yszek (aniołyszek), asy (siwasy), aśny (dalekaśny), iczki (niewieliczki), onić (gurbonić). Niektóre z nich upowszechniają się w języku ogólnym pod wpływem dialektów. Rzadsze niż w języku ogólnym są niektóre formanty pochodzenia obcego, np. izm, aż, ijny, chociaż niektóre z nich cechuje znaczna produktywność, np. acja, ant, ista, unek, us (marnacja, chudant, myślunek, skrzypista, kłamus). Dialekty zachowują też znaczną liczbę form. archaizmów (zob. Archaizmy słowotwórcze). Por. Kompozycja, Słowotwórstwo czasowników, przymiotników, rzeczowników.